

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Fredrika Fröbrant

Om betalningsskyldighetens odelbarhet i rättskraftshänseende

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Karol Nowak

Termin: VT 2023

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR.....	5
1 INLEDNING.....	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställning	7
1.3 Avgränsningar.....	8
1.4 Metod, teori och material.....	9
1.4.1 Metod.....	9
1.4.2 Teori.....	9
1.4.3 Material.....	10
1.5 Forskningsläge.....	10
2 RÄTTSKRAFT	12
2.1 Allmänt.....	12
2.2 Vad är det som vinner rättskraft?.....	12
2.3 Rättskraft, ett rättegångshinder.....	14
2.4 Individualiseringsläran	16
2.4.1 Individualiseringsläran och betalningsskyldighetens odelbarhet ..	18
2.5 Den moderna rättskraftsläran	19
2.5.1 Allmänt	19
2.5.2 Olivecronas rättskraftslära.....	20
2.5.3 Ekelöfs rättskraftslära	23
2.5.4 Principen om preklusion av svarandens motfakta	26
3 DISKUSSION	28
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	32

Summary

Owing to the principle of *res iudicata*, it is obvious that a seller of goods who have found himself on the losing side of a court case may not again pursue further litigation against the defendant. For the defendant however, it may come as a surprise that she is thus cut off from the opportunity to initiate a lawsuit against the seller on the grounds of the goods being faulty. According to the principle of the indivisibility of the obligation to pay, the obligation to pay for a good or service is considered indivisible in terms of *res iudicata*. According to the Supreme Court of Sweden (HD), the buyer can no longer raise objections against his obligation to pay for the good once the payment claim has been decided in court. According to 17:11 of the Swedish Code of Procedure (RB), a case that has been decided may not be taken up for consideration again. The principle of the indivisibility of the obligation to pay stems from NJA 1965:94 and has since been confirmed by NJA 1999:520 and NJA 2021:407.

The purpose of this thesis is to clarify the theoretical background behind the principle of indivisibility, as established through NJA 1965:94. The thesis thus postulates the following question: *How is the principle of indivisibility affected depending on which theory of res iudicata is used as the basis for 17:11 RB?* The issue is addressed through the legal doctrinal method, within the framework of the *res iudicata* theories developed by professors Ernst Kaltenberg, Karl Olivecrona and Per Olof Ekelöf.

The classical theory of *res iudicata* is contrasted with the modern theories of *res iudicata*, with regard to the principle of the indivisibility of the obligation to pay. Thus, the collision between claims and the right to legal amendment is examined, as well as the principle of preclusion of the defendant's counterfactuals, as a direct consequence of the principle of finality.

The thesis culminates in the conclusion that the election of a certain theory of *res iudicata* has significant impacts on the indivisibility principle. On the one hand, according to the modern theories of *res iudicata*, all counterfactuals available to the defendant with respect to the payment obligation are excluded

from further litigation, whereby the principle of indivisibility becomes a fact. On the other hand, the classical theory dictates that the defendant may invoke a right to legal amendment to free herself from the obligation imposed by the first judgement, whereby the indivisibility principle ceases to exist. Thus, the principle of indivisibility must be regarded as a direct consequence of the principle of preclusion of counterfactuals, as established through the theories advocated by Ekelöf and Olivecrona. Consequently, the judgement becomes relevant not only instead of the legal facts to which it refers, as dictated by the principle of finality, but also instead of legal facts to which it does not refer. In effect, this means that the reasoning behind the judgement becomes legally binding, despite the provision in 17:11 RB prohibiting it.

Sammanfattning

Att en tappande säljare på grund av res judicata hindras att yrka betalning för samma vara i ett senare mål är uppenbart, men för en köpare kan det komma som en överraskning att hon därmed beskurits möjligheten att tala å fel i det sålda godset. Enligt principen om betalningsskyldighetens odelbarhet anses betalningsskyldigheten för en vara eller tjänst odelbar i rättskraftshänseende. HD uttrycker detta sålunda att köparen efter en dom avseende betalningsskyldigheten inte kan få prövat invändningar avseende *samma rättsföljd eller alternativa och ekonomiskt likvärdiga rättsföljder*, vilka är att anse som samma sak. Enligt 17:11 rättegångsbalken (RB) får nämligen den sak som blivit föremål för dom inte tas upp till prövning ånyo. Principen etablerades ursprungligen genom NJA 1965:94 och har sedan bekräftats i NJA 1999:520 samt NJA 2021:407.

Syftet med föreliggande arbete är att klarlägga den rättskraftsteoretiska *bakgrunden* till odelbarhetsprincipen, såsom den fastslogs i NJA 1965:94. Arbetet åstadkommer detta syfte genom följande frågeställning: *Hur påverkas odelbarhetsprincipen beroende på vilken rättskraftsteori som läggs till grund för begreppet "sak" i 17:11 RB?* För att angripa den uppställda frågeställningen begagnas en rättsdogmatisk metod. Det teoretiska ramverket utgörs av de rättskraftsteorier som framförts av Ernst Kallenberg, Karl Olivecrona och Per Olof Ekelöf.

Med avseende på betalningsskyldighetens odelbarhet ställs den klassiska rättskraftsläran emot de moderna rättskraftsteorier som utarbetats av Olivecrona respektive Ekelöf. Sålunda undersöks kollisionen mellan gestaltungsrätter och anspråk, liksom principen om preklusion av svarandens motfakta som ett utflöde av orubblighetsprincipen.

Undersökningen utmynnar i slutsatsen att valet av rättskraftsteori och därmed grunden för begreppet "sak" i 17:11 RB får stor återverkan på odelbarhetsprincipen. Enligt de moderna rättskraftslärorna prekluderas samtliga motfakta svaranden förfogat över med avseende på betalningsyrkandet och odelbarhetsprincipen blir ett faktum. Av den klassiska läran följer däremot

att svaranden i en senare process äger åberopa en konkurrerande gestaltungs rätt för att frigöra sig från den förpliktelse han ålagts genom den första domen, varvid odelbarhetsprincipen upphör att existera. Sålunda måste odelbarhetsprincipen betraktas som ett *direkt utflöde av preklusionsprincipen*, dvs. Ekelöfs och Olivecronas rättskraftsläror. På så sätt blir domen relevant inte bara istället för rättsfakta till vilka den refererar, såsom orubblighetsprincipen traditionellt formulerats, utan dessutom istället för rättsfakta till vilka den *inte* refererar. Tydligen är detta detsamma som att domskälen vinner rättskraft, trots det uttryckliga stadgandet om motsatsen i 17:11 1 st. RB.

Förkortningar

RB	Rättegångsbalk (1942:740)
PLB	Processlagberedningen ¹
ZPO	Zivilprozessordnung
HD	Högsta domstolen

¹ Processlagberedningen utarbetade under f.d. justitierådet Natanael Gärdes ordförandeskap det förslag till rättegångsbalk som redovisades i SOU 1938:43–44 och efter remiss- och riksdagsbehandling utmynnade i rättegångsbalken (1942:740), se Modéer (2010) s. 196; SOU 1938:43 s 4.

1 Inledning

I vardagslivet möter vi vädjanden om att ta en sak i taget och uppmaningar om att komma till saken. Begreppet sak är lika oundgängligt för det svenska språket som det är svårdefinierat. Från en sak till en annan, framgår av 17:11 men. rättegångsbalken (RB) att *saken* inom juridiken betecknar det som kan bli föremål för dom. Sakens obestämbarhet glider här över till juristens domäner och vållar särskilda svårigheter när domstolarna skall ta ställning till frågan om res judicata. Enligt 17:11 RB får den sak som blivit föremål för dom inte tas upp till prövning ånyo. Frågan är vad som är en sak och vad som är en annan. I detta arbete skall vi behandla *principen om betalningsskyldighetens odelbarhet (odelbarhetsprincipen)*, ett specialfall av denna problematik.

1.1 Bakgrund

Enligt odelbarhetsprincipen anses betalningsskyldigheten för en vara eller tjänst² odelbar i rättskraftshänseende.³ Att den tappande säljaren hindras från att ånyo yrka betalning i ett senare mål är naturligt, men för köparen kan det komma som en överraskning att hon därmed beskurits möjligheten att tala å fel i det sålda godset. Om köparen genom domen ålagts att betala någon del av priset, anses nämligen köparen sakna all rätt till ytterligare ersättning för fel oavsett vari det består.⁴ HD uttrycker detta sålunda att köparen efter en dom avseende betalningsskyldigheten inte kan få prövat invändningar avseende *samma rättsföljd eller alternativa och ekonomiskt likvärdiga rättsföljder*, vilka är att anse som samma sak.⁵ Rättegångshindret är oberoende av hur yrkandet rubriceras, vilken grund som åberopas till stöd och förhindrar köparen att göra gällande samtliga felpåföljder upp till det avtalade priset.⁶ I NJA 1999:520 utsträcktes principen till att omfatta konsumentförhållanden och en-

² Framgent talas endast om köp, men detsamma förutsätts gälla även vid tjänst, se NJA 1999:520 och 2021:407

³ NJA 2021:407 p. 10

⁴ Nordh (2001) s. 660

⁵ NJA 2021:407 p. 13.

⁶ NJA 1999:520; jfr Nordh (2001) s. 658 f.

ligt NJA 2021:407 gäller principen även om säljarens betalningsyrkande ogillas. Följaktligen kan säljaren binda köparen vid en mycket vidsträckt rättskraftsverkan där köparen inte bara blir schack, utan dessutom matt.⁷

Odelbarhetsprincipen har gjort ett starkt avtryck i modern rättspraxis, där principen åberopats till stöd för avvisningsbesluten i både NJA 2021:407 och det mycket uppmärksammade NJA 1999:520. I dessa avgöranden blir emellertid principen aldrig föremål för någon motivering. Tvärtom nöjer HD sig med en enkel hänvisning till NJA 1965:94.⁸ Omständigheterna i det fallet var i korthet följande:

NJA 1965:94. M förvärvade i återförsäljningssyfte en nedmonterad rundvals-maskin av J, som uppgav att maskinen vid tidigare provkörning fungerat tillfredsställande. Parterna kom överens om att maskinen i demonterat skick skulle kvarbli i säljarens vård mot viss hyra. Vid köptillfället erlades en mindre kontantinsats omedelbart, medan resterande köpeskillning skulle betalas vid leverans. J kunde inte låta vänta på sig och stämde M på det utestående beloppet. På grund av sitt medgivande förpliktades M genom lagakraftvunnen dom att gälda bristen. Efter att M sålt maskinen vidare uppdagades att den var behäftad med allvarliga fel. M väckte skadeståndstalan mot J och yrkade ersättning för reparationskostnaderna. Till stöd för talan åberopade M att J lämnat garanti för att maskinen var felfri samt att han vid tiden för den första talan saknat anledning att ifrågasätta J:s utfästelse och låta verkställa undersökning av maskinen. J invände att M genom den lagakraftvunna domen avskurits från möjligheten att tala å fel i godset.

HD konstaterade, utan närmare motivering, att saken var res judicata då frågan om M:s betalningsskyldighet på grund av köpeavtalet blivit slutligt avgjord genom den första rättegången.

Således har odelbarhetsprincipen aldrig blivit föremål för någon motivering av HD.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med föreliggande arbete är att klarlägga den rättskraftsteoretiska *bakgrunden* till odelbarhetsprincipen, såsom den fastslogs i NJA 1965:94. Uppsatsen har för avsikt att undersöka och analysera *varför* betalningsskyldigheten är odelbar i rättskraftshänseende. Vad som åsyftas är det kausala sambandet mellan rättskraftsteori och preklusionsverkan. Med detta syfte i åtanke ger *frågeställningen* nästan sig själv:

⁷ Jfr Ekelöf, Edelstam och Pauli (2015) s. 12

⁸ NJA 2021:407 p. 10 och 1999:520

- *Hur påverkas odelbarhetsprincipen beroende på vilken rättskraftsteori som läggs till grund för begreppet "sak" i 17:11 RB?*

1.3 Avgränsningar

Den uppställda frågeställningen förutsätter en ingående utredning av rättskraftsinstitutet med bakomliggande teoribildningar. Här får vi av utrymmes- och framställningstekniska skäl begränsa oss till det som är oundgängligen nödvändigt för att utreda frågeställningen. Av arbetets övergripande syfte och frågeställning följer att vissa avgränsningar är underförstådda, t.ex. allt som faller utom odelbarhetsprincipen. Därutöver måste följande avgränsningar göras:

- Arbetet kommer endast att behandla de rättskraftsteorier som utarbetats av de svenska civilrättsprofessorerna Ernst Kallenberg, Karl Olivecrona och Per Olof Ekelöf.⁹
- Gränsdragningsproblematiken mellan odelbarhetsprincipen och fristående motfordringar.¹⁰
- Factum superveniens.
- Förhållandet mellan civil- och processrätt.¹¹
- Extraordinära rättsmedel.
- Möjligheten att anhängiggöra genkärsmål.¹²
- Lis pendens¹³

⁹ Se avsnitt 1.4.2

¹⁰ Jfr. 17:11 2 st. RB och NJA 1999:520

¹¹ Jfr. Lindell (2017) s. 417 ff.

¹² Jfr. NJA 2021:407 p. 20–21

¹³ Jfr NJA 1999:520

1.4 Metod, teori och material

1.4.1 Metod

För att angripa den uppställda frågeställningen begagnas huvudsakligen en rättsdogmatisk metod. Den rättsdogmatiska metoden syftar traditionellt till att rekonstruera gällande rätt utifrån rättskällevärdet.¹⁴ Vid första anblick kan detta synas problematiskt, eftersom syftet med föreliggande arbete inte är att utreda gällande rätt. Tvärtom går vi här bakvägen och förutsätter gällande rätt som ett axiom i försöket att resonera fram dess ursprung. Det rättsdogmatiska ligger i användningen av *rättskällorna* i enlighet med *rättskällevärdet*, liksom den *systematisering* och *tolkning* av rätten som står i centrum för den rättsdogmatiska metoden.¹⁵ Liksom i föreliggande arbete utgör gällande rätt ofta utgångspunkten för denna verksamhet, men därmed är inte sagt att rekonstruktionen av gällande rätt sätter gränserna för rättsdogmatiken.¹⁶ Snarare är fråga om en rekonstruktion av *rättssystemet*.¹⁷

Den rättsdogmatiska undersökningen kompletteras allt efter behov av en rättshistorisk återblick och en rättskomparativ utblick. Tysk processrättsvetenskap har genom Kallenberg i betydande utsträckning påverkat utformningen av RB och som Oliverona konstaterat är 17:11 RB fullständigt obegriplig om hänsyn inte tas till läran om processföremålet.¹⁸

1.4.2 Teori

Den uppställda frågeställningen undersöks och analyseras utifrån de rättskraftsteorier som framförts av *Kallenberg*, *Olivecrona* respektive *Ekelöf*.¹⁹ Olivecrona och Ekelöf har i modern tid varit tongivande för diskussionen om

¹⁴ Kleineman (2018) s. 21, 26.

¹⁵ Sandgren (2005) s. 649; Peczenik (1995) s. 33 f. Se också Sandgren (2004) s. 322 f.

¹⁶ Sandgren (2005) s. 650 ff.

¹⁷ Jareborg (2004) s. 4 ff.

¹⁸ Ekelöf (1956) s. 39; Olivecrona (1943) s. 238 ff.

¹⁹ Jfr. 1.3. Av framställningstekniska skäl kommer tankegångarna i dessa teoribildningar att förklaras i huvudavsnittet.

rättskraft.²⁰ Rättegångsbalken är däremot utarbetad efter läran om processföremålet såsom den utvecklades av Kallenberg.²¹

1.4.3 Material

Av metodvalet följer att arbetet vilar på traditionellt juridiskt material, såsom lagstiftning, förarbeten, rättspraxis och doktrin. Doktrinen intar emellertid en särställning och utgör huvudmaterialet. Detta är problematiskt såtillvida att doktrinen, till skillnad från lagstiftning, förarbeten och rättspraxis, inte tillmäts någon *formell auktoritet*. Doktrinen är sålunda avhängig den inneboende rationaliteten i författarens argumentation.²² Rättskraftsläran har emellertid traditionellt utvecklats genom doktrinen försorg, för svenskt vidkommande med början i den formliga reception av tysk rätt som skett genom Kallenberg.²³ I överensstämmelse därmed ägnas knappt fyra sidor åt den komplicerade rättskraftsproblematiken i rättegångsbalkens motiv.²⁴ Till det kommer att frågeställningen för detta arbete har väckts ur den till synes bristfälliga motiveringen av betalningsskyldighetens odelbarhet i rättspraxis.

1.5 Forskningsläge

Rättskraftsinstitutet tillhör civilprocessrättens mest omdiskuterade problem. Oenighet råder dels om domens juridiska betydelse, dels om hur rättskraftsläran skall utformas.²⁵ Problematiken är i stor utsträckning överlappande, såtillvida att ett visst synsätt på domens funktion betingar den rättskraftsformel som förespråkas. Inom doktrinen har rättskraften ägnats en betydande uppmärksamhet alltsedan 1800-talets mitt.²⁶ Under 1900-talets första decennier skedde en formlig reception av tysk processrätt i svensk rättspraxis genom Kallenbergs mycket inflytelserika arbete *Svensk civilprocessrätt*.²⁷ Efter rät-

²⁰ Alhager (2003) s. 67

²¹ Olivecrona (1943) s. 238 ff.

²² Kleineman (2018) s. 28 f.

²³ Ekelöf (1956) s. 39 f.

²⁴ SOU 1938:44 s. 222–225

²⁵ Ekelöf (1951) s. 258

²⁶ Ekelöf (1951) s. 263

²⁷ Ekelöf (1956) s. 218 f.

tegångsbalkens ikraftträdande utvecklades rättskraften ytterligare genom Olivecronas och Ekelöfs arbeten.²⁸ Rättskraften är alltså överhuvud ett område som blivit föremål för betydande forskningsansträngningar, men mig veterligen föreligger inget arbete som avsiktligt utforskat bakgrunden till odelbarhetsprincipen.

²⁸ Alhager (2003) s. 67

2 Rättskraft

2.1 Allmänt

Av 17:1 1 men. RB följer att rätten avgör den omtvistade saken genom dom. Med en dom följer rättsverkningar av olika slag, bl.a. exigibilitet och att domstolen skiljer saken från sig. En annan rättsverkan är att en lagakraftvunnen dom får rättskraft, varom stadgas i 17:11 RB.²⁹ Att en dom skall vara principiellt orubblig när saken väl avgjorts och domen vunnit laga kraft, dvs. överklagandetiden utlöpt, är en allmän processuell princip. Denna *orubblighetsprincip* grundas traditionellt på uppfattningen att domen utgör ett omdöme om ett visst omtvistat rättsförhållande.³⁰ *Omdömesteorin* innebär att domen till sitt väsen är en fastställelse respektive ett förnekande av om en tvistig rättighet består eller inte.³¹ Att dom äger rättskraft innebär att det fällda omdömet skall vara orubbligt och dess innehåll bindande.³²

Följaktligen finns skäl att räkna med rättskraft i två olika skepnader. Å ena sidan utesluter rättskraften att en ny talan om *samma sak* tas upp till prövning igen. Å andra sidan kan en dom ha *prejudiciell verkan* och i en senare rättegång binda domstolen vid det rättsläge som slagits fast genom den tidigare domen. Detta är rättskraftens *negativa* respektive *positiva* funktioner.³³ Gemensamt för bägge företeelserna är att det bakomliggande omdömet om rättsförhållandet är bindande och en ny prövning av saken därför utesluten.³⁴

2.2 Vad är det som vinner rättskraft?

Bestämmelsen om domens rättskraft har upptagits i 17:11 RB. I första stycket ges ett generellt stadgande beträffande omfattningen av rättskraftens bägge sidor.³⁵ Första stycket lyder enligt följande:

²⁹ Ekelöf m.fl. (2018) s. 142

³⁰ Olivecrona (1960) s. 34 f.

³¹ Kallenberg (1935) s. 1233

³² Olivecrona (1960) s. 34 f.

³³ Ekelöf m.fl. (2018) s. 140

³⁴ Olivecrona (1960) s. 36 f.; jfr. Kallenberg (1935) s. 1258, 1318 f.

³⁵ SOU 1938:44 s. 222 ff.; Olivecrona (1960) s. 241.

Dom äge, sedan tid för talan utgått, rättskraft, såvitt därigenom avgjorts den sak, varom talan väckts.

Bestämmelsen i första stycket är utformad efter tysk förebild och det finns därför en poäng i att göra en kort exkurs till tysk rätt för att få en uppfattning om hur den svenska bestämmelsen skall förstås.³⁶ I 322 § zivilprozessordnung (ZPO) föreskrivs följande:

Urteile sind der Rechtskraft nur insoweit fähig, als über den durch die Klage oder durch die Widerklage erhobenen Anspruch entschieden ist.³⁷

Denna bestämmelse är utformad mot bakgrund av *läran om domens formella sanning*, vars tänkesätt är att domen alltid är juridiskt sann.³⁸ Föreställningen att domen ytterst bara är ett omdöme om ett omtvistat rättsförhållande förutsätter att rättsförhållandet inte omgestaltas av domen, att domen bara bekräftar det förprocessuella rättsläget mellan parterna. Av olika skäl kan emellertid domen tänkas vara materiellt felaktig och rättskraften kommer då att hindra en ny prövning av samma sak. Detta medför att det i praktiken blir domen som för framtiden bestämmer parternas relation, inte det bakomliggande rättsförhållandet. Domen kan således inte bara utgöra ett omdöme om rättsförhållandet, den konstituerar ett nytt rättsförhållande. Detta teoretiska problem undviks genom läran om den formella sanningen.³⁹

Före ZPO:s ikraftträdande präglades tysk rätt av Friedrich Carl von Savignys rättskraftslära, som genomsyrades av sanningsfiktionen. Under förespegling av att domen utgjorde ett juridiskt sant omdöme om parternas rättsförhållande, drogs slutsatsen att domen rättskraftigt måste binda domaren i varje ny process vid allt som tidigare uttalats angående rättsförhållandet, oavsett om det kommit till uttryck i domskälen eller domslutet. Detta synsätt resulterade i anmärkningsvärda konsekvenser för parterna, eftersom rättskraften utsträcktes till att omfatta *prejudiciella rättsförhållanden*. Även vad domaren bara uttalat i förbigående kunde få rättskraft och en mindre tvist om ett servitut

³⁶ Olivecrona (1960) s. 241 f.

³⁷ Ung. dom vinner rättskraft endast såvitt avgjorts den sak som väckts genom talan eller genkäröålet, min översättning.

³⁸ Olivecrona (1960) s. 242

³⁹ Olivecrona (1960) s. 66 f.

kunde snart visa sig ha rättskraftigt avgjort hela äganderättsfrågan avseende fastigheten. Det var denna mycket egendomliga konsekvens av rättskraftsläran som man ville komma runt genom att inrätta 322 § ZPO. Utan att överge sanningsfiktionen skulle domens rättskraft enbart avse domslutet sådant det biföll eller avlog den yrkade rättsföljden, däremot inte uttalanden i domskälen eller prejudicialfrågor.⁴⁰

Av motiven till 17:11 RB framgår att PLB avsett att den svenska bestämmelsen skall fylla samma funktion, nämligen att tydliggöra att domskälen inte är prejudicerande.⁴¹ PLB uttalar att i den mån ett omtvistat rättsförhållande är avhängigt ett annat rättsförhållande, blir prövningen av det prejudiciella rättsförhållandet inte rättskraftigt avgjort genom domen.⁴² I den mån käranden önskar få det prejudiciella rättsförhållandet rättskraftigt avgjort, är hon hänvisad till att föra en fastställsetalan därom.⁴³

2.3 Rättskraft, ett rättegångshinder

Av det hittills sagda framgår att 17:11 RB är avsedd att klargöra att domskälen inte är prejudicerande. Bestämmelsen har emellertid fler funktioner än så. Till skillnad från sin tyska motsvarighet är 17:11 RB uppdelad på fyra olika stycken.⁴⁴ Andra stycket är en specialbestämmelse som tar sikte på rättskraftens förhållande till fordran som åberopats kvittningsvis och kan i detta sammanhang lämnas därhän.⁴⁵ Detsamma gäller fjärde stycket som erinrar om de extraordinära rättsmedlen.⁴⁶ Tredje stycket reglerar däremot rättskraftens betydelse som processhinder och lyder:

Ej må fråga, som sålunda avgjorts, ånyo upptagas till prövning.

⁴⁰ Olivecrona (1960) s. 228 ff.; jfr Ekelöf (1951) s. 263

⁴¹ Olivecrona (1960) s. 234

⁴² SOU 1938:44 s. 223; Ekelöf (1951) s. 263

⁴³ SOU 1938:44 s. 223

⁴⁴ Jfr. Olivecrona (1960) s. 241

⁴⁵ Se avsnitt 1.3

⁴⁶ Se avsnitt 1.3

Härmed fastslås att rättskraften fungerar som ett rättegångshinder och av 34:1 RB följer att en talan skall avvisas utan att tas upp till saklig prövning om den anses vara rättskraftigt avgjord.⁴⁷ Frågan är emellertid när en talan skall avvisas på grund av en tidigare dom. Härom ges inte mycket till besked i tredje stycket, annat än att föremålet för avvisning är den senare anhängiggjorda talan. För att bestämma *rättskraftens omfång* får ledning hämtas från första stycket, enligt vilket rättskraften träffar den *sak* som *avgjorts*. Frågan är således vad som är en sak och vad som är en annan, vilket förutsätter något slags jämförelse mellan den anhängiggjorda talan och den tidigare avdömda saken.⁴⁸

I de fåordiga lagmotiven sägs inte mycket till ledning för att bedöma rättskraftens omfång. PLB konstaterar att rättskraftens omfång bestäms av den tidigare talan, såtillvida att det *rättsförhållande* som genom stämning eller ändring av talan gjorts till processföremål blir rättskraftigt avgjort. Rättskraften sträcker sig dock inte längre än vad saken genom domen blivit avgjord. I detta hänseende tycks motstridiga uttalanden göras. Å ena sidan påstås att processhindret endast gäller i den mån processföremålen är *identiska*. I den utsträckning saken anses bestämmas av de grunder som åberopats till stöd för talan, omfattar rättskraften endast den på dessa grunder gjorda prövningen. I ett obligationsrättsligt förhållande skall således gälla att åberopandet av en ny grund till stöd för talan förändrar saken och därmed inte omfattas av rättskraften. Å andra sidan uttalar PLB att inte bara yrkandet, utan även det *rättsförhållande* som det grundas på, träffas av rättskraften.⁴⁹

För att förstå lagmotiven måste vi göra en enkel återblick till den klassiska processrättslära, företrädd av Kallenberg, som var förhärskande när förslaget till RB utarbetades.⁵⁰ Som redan uppmärksammats är begreppet talan centralt för rättskraften. Därmed förstås enligt Kallenberg två moment, dels *yrkandet* (*petitum*) i form av kärandens till domstolen riktade begäran om rättsskydd, dels ett utpekande av det *rättsförhållande* som utgör processföremål och med

⁴⁷ Jfr. Ekelöf (1951) s. 269 f.

⁴⁸ Jfr. Olivecrona (1960) s. 258; jfr. SOU 1938:44 s. 222 ff.

⁴⁹ SOU 1938:44 s. 222 f.; Jfr. Gärde (1994) s. 192–194

⁵⁰ Olivecrona (1943) s. 243; Olivecrona (1960) s. 258 f.

avseende på vilket rättsskydd begärs.⁵¹ *Grunden* ingår däremot inte i talan enligt detta synsätt, utan utgörs bara av de rättsfakta som åberopas till stöd för att rättsförhållandet föreligger. Således konstrueras ett talebegrepp där ett påstående om existensen av en viss *rättighet*, ett rättsförhållande, inflikas mellan grunden och yrkandet. Detta *rättspåstående* är själva saken, varför åberopandet av en ny grund bara kan påverka saken indirekt och först om rättspåståendet blir ett annat.⁵²

I egenskap av processhinder innebär alltså 17:11 RB att domen skall äga rättskraft såvitt den innebär ett *avgörande* av det *rättsförhållande* som talan avser. En ny talan om samma rättsförhållande skall avvisas, om rättsförhållandet redan blivit avgjort genom en tidigare dom.⁵³ I överensstämmelse härmed förklarar PLB att det är det rättsförhållande som gjorts till processföremål som blir rättskraftigt avgjort.⁵⁴ Det i lagtexten använda begreppet *sak* skall alltså utläsas som *rättsförhållande*, vilket är liktydigt med uttryckssättet *processföremål*.⁵⁵ Det är denna fråga som enligt 17:11 3 st. RB inte få bli föremål för ny prövning. För att avvisning skall ske måste det således föreligga identitet mellan det omtvistade rättsförhållandet och det rättsförhållande som tidigare blivit slutligt avgjort.⁵⁶

2.4 Individualiseringsläran

Tanken att saken är det rättsförhållande på grund av vilket käranden påstår sig vara berättigad gentemot svaranden säger inte mycket om rättskraftens omfång. Förvisso klargörs att en ny tvist om samma rättsförhållande skall avvisas, men en följdfråga blir oundvikligen vad som är samma rättsförhållande. Terminologin skjuter problemet framför sig; att identifiera en sak från en annan. För att kunna särskilja en sak från en annan måste olika rättsförhållanden hållas isär. För att kunna särskilja olika rättsförhållanden måste i sin tur de

⁵¹ Kallenberg (1935) s. 1232

⁵² Olivecrona (1954) s. 10 f.; Olivecrona (1960) s. 261 f.

⁵³ Olivecrona (1960) s. 261

⁵⁴ SOU 1938:44 s. 223; jfr. Olivecrona (1960) s. 262

⁵⁵ Olivecrona (1960) s. 260 ff.

⁵⁶ Olivecrona (1960) s. 265

bakomliggande rättigheterna individualiseras. För detta syfte växte *läran om rättigheternas individualisering* fram.⁵⁷

Enligt individualiseringsläran indelas de privaträttsliga rättigheterna i anspråk, absoluta rättigheter⁵⁸ och gestaltningsrättigheter.⁵⁹ Anspråk, som betecknar alla rättigheter att fordra prestation, individualiseras genom *grunden*.⁶⁰ Har käranden i ett första mål framställt ett yrkande om 1000 kr på grund av köp, finns det inget som hindrar honom att anhängiggöra ett nytt mål med ett likalydande yrkande där han i stället åberopar försträckning, förutsatt att fråga är om två skilda händelseförlopp.⁶¹

Gestaltningsrättigheterna består av en brokig skara rättigheter, med det gemensamt att den berättigade kan göra gällande en ändring av rättsförhållandet, en rätt till rättsändring.⁶² Gestaltningsrätterna tillkom väsentligen för att fylla en lucka i systemet. Om domen enligt omdömeteorin inte är annat än en deklARATION angående ett visst rättsförhållande, framstår det som konstlat att därunder inpassa rättsinstitut som inte är rättsförhållanden, t.ex. klander av testamente. Ett rättsförhållande måste konstrueras genom att domstolen först konstaterar att den ifrågavarande rättigheten föreligger, för att sedan verkställa den begärda rättsändringen genom att ogiltigförklara testamentet.⁶³ Detta är ett exempel på vad som kallas rätt till *konstitutiv dom*, en av två underkategorier gestaltningsrättigheter. Utmärkande är att rättsändringen sker genom domstolens försorg. Den andra kategorin rättsändringar kan däremot framkallas genom den berättigades egen viljeförklaring, t.ex. då ett köpekontrakt hävs.⁶⁴

Gestaltningsrätten sägs individualiseras genom ändringens beskaffenhet jämte grunden. Eftersom en rätt till samma rättsändring kan föreligga på olika grunder, anses olika gestaltningsrättigheter föreligga beroende på vilken

⁵⁷ Olivecrona (1960) s. 266 f.; Kallenberg (1935) s. 1368 f.

⁵⁸ De absoluta rättigheterna är irrelevanta för den nu aktuella frågeställningen och kan förbigås.

⁵⁹ Agge (1932) s. 221

⁶⁰ Kallenberg (1935) s. 1369

⁶¹ Olivecrona (1954) s. 14; jfr. Agge (1932) s. 222 ff.

⁶² Kallenberg (1935) s. 1413; Agge (1932) s. 261 f.

⁶³ Olivecrona (1960) s. 33; Olivecrona (1954) s. 12

⁶⁴ Kallenberg (1935) s. 1413 f.; Olivecrona (1960) s. 268 f.;

grund som åberopas.⁶⁵ Det sagda gäller åtminstone när fråga är om konstitutiv dom, eftersom processföremålet då är själva gestaltningsrätten. När rättsändringen endast kan åstadkommas under domstolens medverkan måste domstolen som ovan framgått först konstatera att den ifrågavarande rättigheten föreligger, för att sedan verkställa rättsändringen. Är fråga däremot om en rättsändring som den berättigade kan åvägabringa genom egen viljeförklaring, t.ex. hävning av ett köp, kommer hävningsrätten företrädesvis att utövas utom rätta. Vid en eventuell efterföljande process har själva gestaltningsrätten redan förbrukats och prövas bara som en prejudicialfråga med avseende på processföremålet, det rättsläge som uppkommit genom hävningen. Rättsändringen i sig kan i det sammanhanget inte utgöra processföremål och blir ej heller rättskraftigt avgjort.⁶⁶ Det skulle därmed inte föreligga något hinder att anhängiggöra två på varandra följande processer om hävning av köp på grund av fel i försålt gods, om det är olika fel som åberopas.⁶⁷

2.4.1 Individualiseringsläran och betalningsskyldighetens odelbarhet

Jämfört med sakomständigheterna i NJA 1965:94 ovan, synes de olika rättighetskategorierna kunna kollidera på ett sätt som direkt berör frågeställningen för detta arbete.⁶⁸ I den första rättegången blir processföremålet *anspråket* på motprestation individualiserat genom grunden, dvs. vad säljaren har att fordra enligt försäljningsavtalet. I den andra processen vill köparen göra gällande en *gestaltningsrätt*, som individualiseras sålunda att varje åberopad grund utgör en sak för sig. Här ligger konflikten. Genom den första processen avgjordes å ena sidan det rättsförhållande varpå anspråket grundar sig. Å andra sidan utgör gestaltningsrätten enligt individualiseringsläran en helt annan sak. Samtidigt förutsätter ett bifall till den senare anhängiggjorda gestaltningstalan att

⁶⁵ Olivecrona (1960) s. 268 ff.

⁶⁶ Kallenberg (1935) s. 1414 ff.; jfr. Agge (1932) s. 264 f.

⁶⁷ Kallenberg (1935) s. 1420

⁶⁸ Jfr. NJA 1965:94, avsnitt 1.1. Jfr. Kallenberg (1935) s. 1420 ff.; jfr. Agge (1932) s. 265 ff.

resultatet av den första rättegången omintetgörs.⁶⁹

Enligt Ivar Agge gäller att en fullgörelsedom avseende ett anspråk "[...] icke med resjudicataverkan hindrar motparten att genom en ny process söka vinna befrielse från sin förpliktelse, om han blott äger en gestaltningsrätt, som nu kan utgöra processföremål och icke invändningsvis tidigare gjorts gällande och därvid befunnits hindra anspråkets fastställande."⁷⁰ Stöd för denna uppfattning finns i äldre rättspraxis.⁷¹

Kallenberg konstaterar visserligen att svaranden i den första processen måste utnyttja alla tillgängliga försvarsmedel för att freda sig från kärandens anspråk, vid äventyr av att försvarsmedlen prekluderas. I linje med Agge anser han dock att en svarande som underlåtit att åberopa en gestaltningsrätt till sitt försvar, med stöd därav äger yrka befrielse från anspråket i en ny process.⁷² Med hänvisning till den ovan behandlade distinktionen mellan talan om konstitutiv dom och andra gestaltningsrätter, konstaterar Kallenberg dock att processföremålet egentligen inte kan bli ett annat genom inskjutandet av en gestaltningsrätt. Talan angår enligt honom fortfarande köparens *betalningsskyldighet* på grund av köpet.⁷³

2.5 Den moderna rättskraftsläran

2.5.1 Allmänt

Under mitten av 1900-talet kom individualiseringsläran att utsättas för betydande kritik i Sverige.⁷⁴ Kritiken utmynnade så småningom i två nya rättskraftsläror, företrädna av *Ekelöf* respektive *Olivecrona*. Dessa författare har

⁶⁹ Jfr. Olivecrona (1960) s. 271 f.

⁷⁰ Agge (1932) s. 265 f.

⁷¹ NJA 1905:419. I NJA 1926:37 gick HD ännu längre och tillät svaranden, som framgångsrikt gjort invändning om prisavdrag, att föra skadeståndstalan mot käranden för att återfå det han förlorat genom den första rättegången. Jfr. även NJA 1941:669 där HovR i den av HD fastställda domen uttryckligen uppmärksammar att ett yrkande om ersättning för bristfälliga arbeten redan tagits upp i den första rättegången och *därför* inte kan komma under bedömning på nytt. Se dock Olivecrona (1960) s. 301 ff.

⁷² Kallenberg (1935) s. 1424

⁷³ Kallenberg (1935) s. 1421 f.

⁷⁴ Se t.ex. Olivecrona (1954) s. 12–21; Ekelöf (1956) s. 101 ff.

blivit tongivande för rättskraftsdiskussionen, men rättspraxis har inte konsekvent anslutit sig till varken den ena eller den andra av dessa teser.⁷⁵

2.5.2 Olivecronas rättskraftslära

Karaktäristiskt för Olivecrona är den utpräglade kritiken mot rättighetsidén och den därmed sammanhängande omdömosteorin.⁷⁶ Eftersom de rättigheter som manifesteras genom domen inte är annat än *metafysik*, kan domen enligt Olivecrona inte innefatta något omdöme om existensen av en rättighet, ty annars skulle den vara ett omdöme om det rena intet.⁷⁷ Tvärtom åsyftar domen enligt Olivecrona meddelandet av vissa *imperativer*, väsentligen påbud av slaget: 'vare svaranden förpliktad att prestera till käranden.'⁷⁸ Genom att avfärda omdömosteorin blir identitetsfrågan sekundär, det är varken nödvändigt eller möjligt att bestämma rättskraftens omfång genom att jämföra individualiserade rättigheter.⁷⁹

Kärnan i Olivecronas rättskraftslära ligger istället i den *orubblighetsprincip* han härleder ur grunderna för 17:11 RB, vars syfte enligt honom är att göra varje given dom *orubblig*. En talan skall således avvisas, om ett bifall till densamma leder till att en tidigare dom åsidosätts.⁸⁰ Orubblighetsprincipen innebär således att *domen blir definitivt relevant istället för de fakta, vartill den refererar*. Likväl måste samma rättsfakta kunna åberopas till stöd för ett annat yrkande och därav gäller att *samma fakta inte skall få föranleda en ny dom, försåvitt denna nya dom inte kan stå självständigt relevant vid sidan av den förra*.⁸¹

Tydligt ligger Olivecronas rättskraftslära trots allt den klassiska åskådningen nära, låt vara att han av rättsideologiska skäl undviker att tala i termer

⁷⁵ Alhager 2003 s. 67. I nyare praxis bygger HD:s rättskraftsresonemang på en extensiv tolkning av Ekelöfs rättskraftslära. Rättskraften omfattar numer inte bara samma rättsföljd, utan dessutom rättsföljder som är *alternativa* och *ekonomiskt likvärdiga*, se NJA 1999 s. 520; Ekelöf m.fl. (2018) s. 166 f. och s. 174 ff.

⁷⁶ Olivecrona (1944) s. 721–741

⁷⁷ Olivecrona (1943) s. 147 f.

⁷⁸ Olivecrona (1943) s. 148; Olivecrona (1960) s. 57–66

⁷⁹ Jfr. Olivecrona (1960) s. 280 ff.

⁸⁰ Olivecrona (1960) s. 282 f.

⁸¹ Olivecrona (1943) s. 214 f.

av rättigheter. Om omdömeteorin innebär att det genom domen fällda omdömet om en viss rättighet skall vara orubbligt, synes Olivecronas lära innebära att det befallda imperativet skall vara orubbligt.

Vad som komplicerar saken är att lagen förutsätter att inte varje åberopande av ett nytt rättsfaktum skall medföra att en ny talan får prövas. En annan ordning, under vilken käranden tilläts återkomma med en något modifierad grund till stöd för samma yrkande, skulle riskera att göra rättskraften illusorisk. Det är alltså inte bara de redan prövade påståendena om rättsfakta som prekluderas, utan därutöver också en krets av andra tänkbara påståenden. Frågan blir när åberopandet av en ny grund avseende samma yrkande gör att saken ändras och talan får upptas till prövning.⁸²

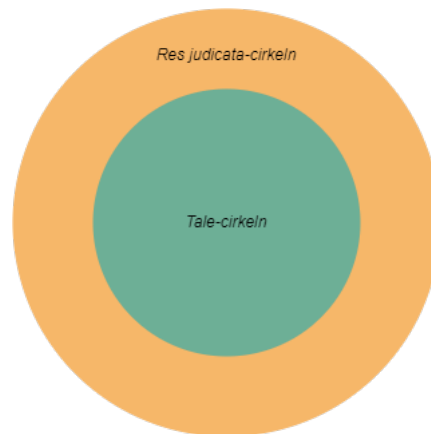

Fig. 1. Olivecrona illustrerar det sagda med två koncentriska cirklar, benämnda tale- respektive res judicata-cirkel. Inom talecirkeln faller de rättsfakta som käranden åberopat till stöd för sitt yrkande och domstolen faktiskt prövat i målet. Den större res judicata-cirkeln betecknar de rättsfakta som prekluderas genom domen och täcker in mer än det som faktiskt blivit föremål för prövning.⁸³

Utöver 17:11 RB förekommer termen *sak* också i 13:3 3 st. RB, som uppställer en *legal fiktion* enligt vilken det inte anses såsom en taleändring att käranden åberopar en ny omständighet till stöd för sin talan, försåvitt saken förblir densamma. I realiteten föreligger naturligtvis en taleändring, men vad sålunda stadgas är ett undantag till det totalförbud mot åberopande av nya grunder som stadgas i 13:3 1 st. 1 men. RB. Därmed bygger lagen på tanken att saken

⁸² Olivecrona (1954) s. 7

⁸³ Olivecrona (1954) s. 7 f.

ibland förblir densamma trots att käranden åberopar nya rättsfakta, medan den i andra fall blir en annan. Annorlunda uttryckt förutsätter lagen att det finns kriterier för att avgöra om åberopandet av ett nytt rättsfaktum medför att saken ändras eller inte.⁸⁴

Enligt Olivecrona korresponderar bestämmelserna om rättskraft och ändring av talan i 17:11 respektive 13:3 3 st. RB, eftersom sakens identitet är av central betydelse för bägge lagrum.⁸⁵ Det är alltså fråga om ett samspel mellan två bestämmelser som båda är avhängiga ”*samma sak*”. Å taleändringssidan är frågan när åberopandet av nya grunder medför att saken ändras bortom vad som är tillåtet enligt den legala fiktionen, dvs. när talan får ändras inom ramen för en befintlig rättegång. Å rättskraftssidan är frågan när åberopandet av en ny grund medför att saken skiljer sig i tillräcklig uträkning från ett tidigare mål för att få tas upp till prövning ånyo.⁸⁶ Om åberopandet av nya rättsfakta inte medför att saken ändras föreligger enligt 13:3 3 st. RB definitionsmässigt inte någon taleändring, men enligt 17:11 RB prekluderas dessa rättsfakta oavsett om de åberopas under den pågående rättegången eller inte. Om åberopandet av nya rättsfakta däremot befinns utgöra en taleändring kan dessa enligt 13:3 1 st. 1 men. RB inte tas upp till prövning i den befintliga rättegången, men väl åberopas i en ny rättegång som grund för samma yrkande.

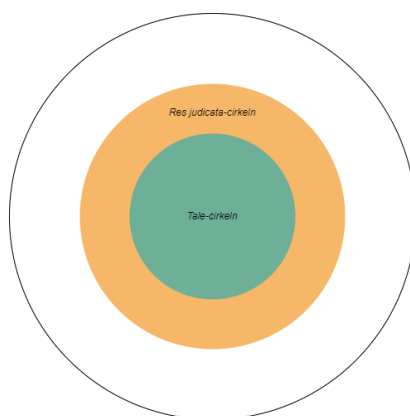

Fig 2. I den mån ett rättsfaktum räknas till res judicata-cirkeln föreligger ingen taleändring om det åberopas under den pågående rättegången. Rättsfaktum

⁸⁴ Olivecrona (1954) s. 5 f.

⁸⁵ Olivecrona (1954) s. 7. Sambandet mellan 13:3 3 st. och 17:11 RB slogs uttryckligen fast i NJA 1984:733. I doktrinen har emellertid diskuterats om HD inte kommit att frångå detta samband, se bl.a. Alhager (2003) s. 83 f. med hänvisningar.

⁸⁶ Olivecrona (1954) s. 7

inom det blanka området innefattar däremot en otillåten taleändring, men utsluts heller inte från prövning i en ny rättegång.⁸⁷

När således förhållandet mellan taleändring och rättskraft blivit illustrerat, återstår att bestämma *när saken ändras*.⁸⁸ Tillämpningen av orubblighetsprincipen förutsätter en *jämförelse* mellan den tidigare avdömda saken och det nu anhängiggjorda målet med avseende på yrkanden och grunder.⁸⁹ *Saken* i 13:3 respektive 17:11 RB skall enligt Olivecrona förstås som *yrkandet och det åberopade saksammanhanget i förening* och avgörande för identitetsfrågorna är *saksammanhangets enhetlighet*. Enligt 13:3 3 st. RB föreligger nämligen inget hinder mot att pröva ett påstående som inte innefattar en *väsentlig förändring i det åberopade saksammanhanget*, närmare bestämt om det som tillförs har karaktären av *modifikation*er i eller *tillägg till det ursprungligen åberopade saksammanhanget*.⁹⁰

2.5.3 Ekelöfs rättskraftslära

Även Ekelöfs rättskraftslära är formulerad med kritiken mot omdömesteorin i åtanke. Till skillnad från Olivecrona kvarstår dock kopplingen till rättighetsidén, varför Ekelöfs metod framstår som en rationalisering av den traditionella åskådningen.⁹¹ Med rättighet avser Ekelöf *ett komplex av rättsföljder*, t.ex. äganderätten sådan den består av alla rättsföljder förknippade därmed. Samtidigt medger Ekelöf att det inte är möjligt att bedöma rättskraften utifrån en analys av rättighetsbegreppet, utan tvärtom förespråkar han en ändamålstolkning av rättskraftsinstitutet.⁹² Om således Olivecronas rättskraftslära karakteriseras som logisk, kan Ekelöfs rättskraftslära betraktas som teleologisk.⁹³

⁸⁷ Olivecrona (1954) s. 22 f.

⁸⁸ Olivecrona (1954) s. 9

⁸⁹ Jfr Olivecrona (1954) s. 20. Jfr också vad ovan sagts om att identitetsfrågan blir *sekundär*. Tydligt är det fråga om ett identitetsresonemang trots Olivecronas påstående om motsatsen, jfr. Ekelöf (1951) s. 89 f.

⁹⁰ Olivecrona (1954) s. 20 f.

⁹¹ Ekelöf (1951) s. 268

⁹² Ekelöf (1951) s. 267 f.

⁹³ Ekelöf påstår att RB utgår ifrån vardagsspråkets och inte logikens identitetsbegrepp. Lokutionerna annan respektive samma talan och sak skulle vara att betrakta som generalklausuler, vilka lämnar utrymme för en tillämpning av lagen efter dess ändamål, Ekelöf (1957) s.

Enligt Ekelöf betecknar saken *frågan om kärandens yrkande skall bifallas eller ogillas*.⁹⁴ Eftersom kärandens yrkande alltid innefattar en till domstolen riktad begäran att ett domslut med viss rättsföljd skall meddelas, kan saken också sägas vara den *rättsföljd käranden gör gällande i målet*.⁹⁵ Domslutet kan således betraktas som ett komplex av rättsföljder och däri ligger kopplingen till rättighetsidén.⁹⁶

Rättskraften innebär att de rättsfakta som åberopas till grund för den yrkade rättsföljden och som i domskälen anförs till stöd för domslutet, upphör att vara relevanta med avseende på rättsföljden, oavsett om käromålet bifalls eller ogillas. För det fall att talan bifalls blir rättsföljden anknuten till domen såsom rättsfaktum.⁹⁷ Ogillas däremot käromålet äger den yrkade rättsföljden inte längre giltighet. Oavsett saknar domen betydelse för andra rättsföljder, även om grunden är delvis gemensam med den som åberopats i den tidigare rättegången.⁹⁸ Resonemanget utmynnar i följande generella rättskraftsformel:

Domens rättskraft innebär dels att den av käranden åberopade grunden upphör att vara relevant med avseende på den rättsföljd, han gjort gällande i målet, dels ock att, såvida käromålet bifallits, samma rättsföljd är anknuten till domen.⁹⁹

Således föreligger ett principiellt samband mellan saken och den yrkade rättsföljden.¹⁰⁰ Även om den civilrättsliga frågan i målet endast i viss mån kan sägas korrespondera med frågan om yrkandet skall bifallas eller inte, är det tydligt att det föreligger ett samband häremellan. Om utgången i ett mål överensstämmer med det resultat som skulle ha uppnåtts ifall alla relevanta fakta varit kända och lagen tillämpats korrekt med avseende därpå, kan den i målet yrkade rättsföljden sägas ha ägt giltighet även före det att dom avkunnades.¹⁰¹

314. I tidigare arbeten uppmärksammar Ekelöf emellertid, liksom Olivecrona, sambandet med reglerna om ändring av talan i 13:3 3 st. RB, Ekelöf (1950) s. 537 ff.; Ekelöf (1951) s. 285. Ståndpunkterna synes svårförenliga.

⁹⁴ Ekelöf (1956) s. 64, 83

⁹⁵ Ekelöf (1950) s. 529

⁹⁶ Ekelöf (1950) s. 531

⁹⁷ Ekelöf (1951) s. 265 f.

⁹⁸ Ekelöf (1951) s. 271

⁹⁹ Ekelöf (1951) s. 270. Ekelöf konstaterar själv att denna formel inte går att använda som rättsregel i egentlig mening, Ekelöf (1951) s. 268.

¹⁰⁰ Jfr. Ekelöf (1950) s. 533

¹⁰¹ Ekelöf (1956) s. 70 ff.

Ekelöf kallar detta samband för ”den med käromålet korresponderande (materiella) rättsföljden”.¹⁰² Denna rättsföljd kan enligt Ekelöf används som kriterium på *sakens identitet*.¹⁰³

Även om rättsföljdens *innebörd* framgår av kärandens yrkande, är det inte möjligt att direkt avgöra identitetsfrågan med ledning därav. Om Ebba yrkar bättre rätt till en fastighet först på grund av ett arvskifte och sedan i en ny rättegång på grund av ett bytesavtal, *korresponderar* de bägge käromålen med *samma rättsföljd*. Om däremot Ebba yrkar att Sam skall förpliktas betala 1000 kr till henne, först på grund av en försträckning och i en andra process på grund av en annan försträckning eller ett köp, korresponderar käromålen med *skilda men likadana rättsföljder*.¹⁰⁴ Likaså är yrkanden endera *alternativa* eller *kumulativa*. Medan kumulativa yrkanden kan bifallas vid sidan av varandra, t.ex. då käranden yrkar dels att svaranden skall förpliktas återlämna en sak, dels att käranden skall betala skadestånd, karaktäriseras alternativa yrkanden av att det är uteslutet att svaranden förpliktas enligt bägge yrkandena samtidigt, t.ex. då käranden i första hand yrkar återgång av köpet och i andra hand prisavdrag. Således korresponderar kumulativa yrkanden med olika rättsföljder, medan alternativa yrkanden korresponderar med samma rättsföljd.¹⁰⁵

Uppenbarligen är *sakens identitet* beroende av *rättsföljdens identitet*, som framgår endast genom att *innehållet* i kärandens åberopanden och yrkanden jämförs med *gällande civilrätt*. Att fråga är om identiska rättsföljder är nämligen ett utflöde av de civilrättsliga regler som tillämpas i målet.¹⁰⁶ Däremot är rättsföljdens identitet oberoende av vilken rättsregel som tillämpas.¹⁰⁷ Enligt Ekelöf finns således inte något allmängiltigt kriterium på vad som utgör en eller flera rättsföljder.¹⁰⁸

¹⁰² Ekelöf (1956) s. 75

¹⁰³ Ekelöf (1956) s. 77, 104

¹⁰⁴ Ekelöf (1956) s. 75, 103 f.

¹⁰⁵ Ekelöf (1956) s. 109 f.

¹⁰⁶ Ekelöf (1956) s. 104 f. Se dock Lindell (2017) s. 419 f.

¹⁰⁷ Ekelöf (1950) s. 539 f.

¹⁰⁸ Ekelöf m.fl. (2018) s. 174

2.5.4 Principen om preklusion av svarandens motfakta

Gemensamt för både Ekelöf och Olivecrona är att de ur sina respektive rättskraftsläror härleder en *princip om preklusion av svarandens motfakta* (preklusionsprincipen).¹⁰⁹ För Olivecronas vidkommande följer denna regel direkt av orubblighetsprincipen, men skrapar man något på ytan skymtar strax fram hur slående lika de bakomliggande tankegångarna är. Orubblighetsprincipen innebär att *domslutet blir definitivt relevant istället för de rättsfakta på vilka det stödjer sig*.¹¹⁰ Likaledes konstaterar Ekelöf att hans rättskraftsformel medför att det efter domen är irrelevant om kärandens grund verkligen existerat eller inte, varvid även de motfakta svaranden förfogat över måste prekluderas, oavsett om de blivit föremål för prövning eller inte.¹¹¹

Således åligger det svaranden att i processen åberopa varje tänkbart motfaktum för att freda sig från kärandens anspråk, vid äventyr av att *försvarsmedlen prekluderas*.¹¹² Principen innebär att domen för framtiden blir relevant inte bara istället för rättsfakta käranden åberopat till stöd för sin talan, respektive svaranden grundat sina invändningar på, utan också istället för *sådana rättsfakta som svaranden försummat*.¹¹³ Principen motiveras av hänsyn till orubblighetsprincipens upprätthållande och verkar koncentrerande sålunda att parternas mellanhavande avgörs slutligt i en enda rättegång.¹¹⁴

¹⁰⁹ Ekelöf (1951) s. 280; Olivecrona (1960) s. 299. Jfr. Kallenberg (1935) s. 1424 som ansluter sig till den sålunda uppställda principen, men gör en reservation för det ovan behandlade fallet att svaranden senare äger åberopa en gestaltningsrätt för att freda sig från det genom domen fastställda anspråket.

¹¹⁰ Olivecrona (1960) s. 284

¹¹¹ Ekelöf (1951) s. 265, 280

¹¹² Kallenberg (1935) s. 1424; Olivecrona (1960) s. 299. Från den stadgade preklusionsprincipen görs i 17:11 2 st. RB ett betydelsefullt undantag för fristående motfordringar, som bara prekluderas i den utsträckning de åberopas till kvittning. Det kan inte komma ifråga att behandla kvittningsinstitutets förhållande till rättskraften i detta arbete, men det förtjänar att uppmärksammas att gränsen mellan fristående motfordringar och invändningar som riktar sig mot rättsförhållandet kan vara flytande, i synnerhet om motfordringen är härfluten ur det omtvistade rättsförhållandet. Enligt HD skall gränsdragningsproblematiken avgöras genom en undersökning av om gäldenärens ersättningsyrkande kan substitueras mot ett yrkande på prisavdrag, se Nordh (2001) s. 657 och NJA 1999:520

¹¹³ Olivecrona (1960) s. 300

¹¹⁴ Olivecrona (1943) s. 222 f.

För tydlighetens skull finns det emellertid skäl att understryka, att den i avsnitt 2.2 behandlade principen att domskäl ej vinner rättskraft, medför att svarandens motfakta prekluderas endast *med avseende på den avgjorda saken*.¹¹⁵ Tydligt måste preklusionsregeln formuleras som så, att svarandens motfakta prekluderas *med avseende på den yrkade rättsföljden* alternativt *i den mån en prövning därav skulle hota den tidigare domens orubblighet*, beroende på vilken rättskraftslära man bekänner sig till. För denna princip finns åtskilligt stöd i rättspraxis.¹¹⁶

¹¹⁵ Jfr. Ekelöf (1951) s. 280 f.; jfr. Olivecrona (1960) s. 300

¹¹⁶ Se bl.a. NJA 1895:149, 1953:439, 1957:52 m.fl. Ekelöf anför också NJA 1941:669 till stöd för principen, men som jag antytt ovan vid fotnot 67 synes rättsfallet snarare ge uttryck för den motsatta principen, se. Ekelöf (1951) s. 280

3 Diskussion

I detta arbete har vi undersökt bakgrunden till odelbarhetsprincipen såsom den etablerades genom NJA 1965:94. Avhandlingen torde självmant visa att valet av rättskraftsteori och därmed grunden för begreppet ”sak” i 17:11 RB har stor återverkan på odelbarhetsprincipen. Vi skall nu närmare analysera skälen varför.

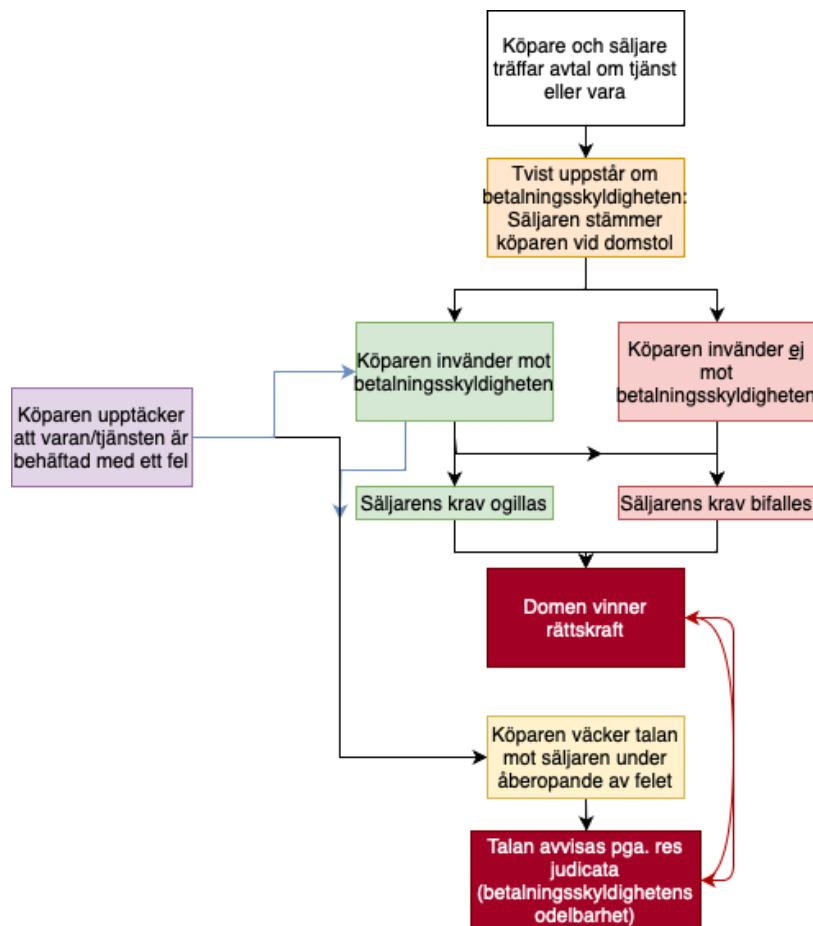
På ett övergripande plan kan vi urskilja två huvudkategorier rättskraftsteorier. Dels en modern lära i två förgreningar, företrädna av Olivecrona och Ekelöf, dels en klassisk lära företrädd av främst Kallenberg. Enligt de moderna rättskraftslärorna prekluderas samtliga motfakta svaranden förfogat över med avseende på betalningsyrkandet och odelbarhetsprincipen blir ett faktum. Av den klassiska läran följer däremot att svaranden i en senare process äger åberopa en konkurrerande gestaltningsrätt för att frigöra sig från den förpliktelse han ålagts genom den första domen, varvid odelbarhetsprincipen upphör att existera. Sålunda måste odelbarhetsprincipen betraktas som ett *direkt utflöde av preklusionsprincipen*, dvs. Ekelöfs och Olivecronas rättskraftsläror.

I min mening är det därför oriktigt att tala om en självständig odelbarhetsprincip, fråga är snarare om en tillämpning av preklusionsprincipen på vissa rättsfakta. Eftersom de största problemen på rättskraftsområdet vållas genom avsaknaden av en konsekvent terminologi, får det betraktas som problematiskt att HD i domskälen inte bara förklarar att ’alla motfakta prekluderas’. Som bekant har emellertid HD valt en annan väg och formulerat en odelbarhetsprincip av innebörd att svaranden, genom en dom avseende betalningsskyldigheten, inte längre kan få prövat några invändningar avseende samma rättsföljd eller alternativa och ekonomiskt likvärdiga rättsföljder. Vid första påseende kan tänkas att detta uttalande ytterligare nyanserar preklusionsprincipen något, men redan en enkel eftertanke visar att så inte är fallet. Ett köpeavtal har nämligen de rättsföljderna att säljaren skall leverera varan och köparen betala köpeskillingen. Därutöver implicerar HD genom

odelbarhetsprincipen att det finns någon rättsföljd som är alternativ och ekonomiskt likvärdig till köparens skyldighet att betala varan. Vilken rättsföljd skulle det vara? Endast för det fallet att en sådan rättsföljd verkligen existerar får HD:s odelbarhetsprincip någon betydelse utöver vad som redan följer av preklusionsprincipen.

Av det nu sagda kan vi sluta oss till att den ifrågavarande problematiken endast uppkommer om parternas processhandlingar följer en viss på förhand bestämd ordning. Vad som krävs är ytterst att säljaren vid domstol väcker talan om betalningsskyldigheten mot köparen innan köparen upptäckt att varan är felaktig. Har så skett blir köparens händer bakbundna, han tvingas invändningsvis åberopa felet inom ramen för säljarens process, om han alls upptäckt det i tid. Oavsett om köparen framgångsrikt lyckas invända mot säljarens betalningsanspråk eller inte, kommer domens rättskraft att effektivt beskära alla köparens möjligheter att utom ramen för processen rikta anspråk mot säljaren på grund av felet. Även om HD formulerar odelbarhetsprincipen sålunda att den utesluter yrkanden om *ersättning* upp till det avtalade priset, torde därmed också rena yrkanden på avhjälpande och omleverans prekluderas såsom varande alternativa och ekonomiskt likvärdiga till ett yrkande på ersättning för avhjälpande. Förloppet kan illustreras enligt följande:¹¹⁷

¹¹⁷ Jfr. NJA 2021:407 och NJA 1999:520

Som torde ha framgått ovan vilar preklusionsprincipen ytterst på orubblighetsprincipen, låt vara att Ekelöf till skillnad från Olivecrona inte uttryckligen begagnar denna term.¹¹⁸ Orubblighetsprincipen innebär att domslutet blir definitivt relevant istället för de rättsfakta till vilka det *refererar*. Enligt både Ekelöf och Olivecrona måste därmed alla svarandens motfakta bli prekluderade, oavsett om dessa åberopats eller inte. Vad detta innebär är emellertid att domen blir relevant istället för rättsfakta till vilka den *inte* refererar, alltså rättsfakta som överhuvudtaget aldrig blivit föremål för domstolsprövning. Effekten blir att domstolen vägrar att tillämpa den materiella rätten på vissa rättsfakta, därför att andra rättsfakta blivit prövade genom domen.¹¹⁹ Här föreligger en logisk inkonsekvens.

¹¹⁸ Ekelöf (1951) s. 265 f.

¹¹⁹ Jfr Olivecrona (1943) s. 216, som dock inte uppmärksammar denna inkonsekvens beträffande preklusionsprincipen.

Uppenbart är att om svaranden misslyckas med att framställa sitt motfaktum får domen mera långtgående konsekvenser än hon med hänsyn till kändens yrkande haft skäl att räkna med. För svaranden medför domen *dolda faror*.¹²⁰ Tydligt är detta detsamma som att domskälen vinner rättskraft, trots det uttryckliga stadgandet om motsatsen i 17:11 1 st. RB. Domskälen bygger nämligen på en *tyst förutsättning* att det inte finns något bakomliggande motfaktum som kan förta verkan av kändens grund. Eftersom felpåföljderna med en konsekvent tillämpning av Ekelöfs identitetskriterier torde vara att anse som självständiga rättsföljder, innebär detta att grunden prekluderas beträffande andra rättsföljd än säljaren yrkat. I praktiken får fullgörelsedomen samma verkan som om en fastställsetalan hade förts avseende det bakomliggande rättsförhållandet.

I enlighet med vad som sagts i det föregående undviks denna problematik uppenbarligen om man lägger individualiseringsläran till grund för begreppet sak i 17:11 RB, åtminstone i vad som avser gestaltningsrätter. Frågan är emellertid varför en tappande svarande inte skulle kunna få till stånd en prövning av felpåföljderna genom att häva köpet efter betalningsskyldighetsdomen. Bortsett från orubblighetsprincipen finns det inget i vare sig Ekelöfs eller Olivecronas rättskraftsläror som hindrar detta. Enligt Ekelöfs identitetskriterier bestäms rättskraftens omfång av civilrätten genom rättsföljden. Då köprättsliga felpåföljder otvivelaktigt är andra rättsföljder än köparens skyldighet att betala godset, måste sådana rättsföljder gå att göra gällande i en senare process, för att undvika den ovan uppmärksammade inkonsekvensen. Det går ju knappast att påstå att prisavdrag är en alternativ rättsföljd till köparens skyldighet att betala godset eller ens säljarens skyldighet att utelämna det köpta, på samma sätt som beträffande återgång av köpet. Likaså kan beträffande Olivecronas rättskraftslära konstateras att det åberopade saksammanhanget tillsammans med yrkandet genomgår en 'väsentlig förändring' när köparen under åberopande av de nya rättsfakta vari felet består gör gällande felpåföljder i en senare process.

¹²⁰ Om begreppet jfr Ekelöf (1951) s. 274

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck

SOU 1938:43 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk – Del I –
Lagtext

SOU 1938:44 Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk – Del II –
Motiv m.m.

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1895:149

NJA 1905:419

NJA 1926:37

NJA 1941:669

NJA 1953:439

NJA 1957:52

NJA 1965:94

NJA 1984:733

NJA 1999:520

NJA 2021:407

Litteratur

Agge, Ivar (1932), *Bidrag till läran om civildomens rättskraft*. Lund: AB Nordiska Bokhandeln

Alhager, Eleonor (2003), *Rättskraft i skatteprocessen*. Stockholm: Norstedts Juridik

Ekelöf, Per Olof (1950), 'Yrkandet, talan och saken.' SvJT 1950 s. 521–546

Ekelöf, Per Olof (1951), *Kompendium Över Civilprocessen Del I*. 2 uppl, Uppsala: Juridiska Föreningen

Ekelöf, Per Olof (1956), *Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper: Några problem inom den allmänna processrättsläran*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Ekelöf, Per Olof (1957), 'Ändring av talan.' SvJT 1957 s. 305–327

Ekelöf, Per Olof & Edelstam, Henrik & Pauli, Mikael (2015), *Rättegång: Andra häftet*. 9 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik AB

Ekelöf, Per Olof & Andersson, Simon & Bellander, Henrik & Bylund, Torleif & Edelstam, Henrik & Pauli, Mikael (2018), *Rättegång: Tredje häftet*. 8 uppl., Stockholm: Norstedts Juridik AB

Gärde, Natanael & Engströmer, Thore & Strandberg, Tore & Söderlund, Erik (1994), *Nya rättegångsbalken*, Faksimilupplaga. Stockholm: CE Fritzes AB

Jareborg, Nils (2004), 'Rättsdogmatik som vetenskap'. SvJT 2004 s. 1–11

Kallenberg, Ernst (1935), *Svensk Civilprocessrätt, Andra bandet, Del VI*. Lund: Gleerup

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv & Zamboni (red), *Juridisk metodlära*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur s. 21–46.

Lindell, Bengt (2017), *Civilprocessen – rättegång samt skiljeförfarande och medling*. 4 uppl, Uppsala: Iustus förlag.

Modéer, Kjell Å (2010), *Historiska rättskällor i konflikt: En introduktion i rättshistoria*. 3 uppl, Stockholm: Santéus förlag.

Nordh, Robert (2001), 'Är endast olika rättsföljder som är likvärdiga samma sak?'. SvJT 2001 s. 655–665

Olivecrona, Karl (1943), *Domen i tvistemål*. Lund: C. W. K. Gleerup

Olivecrona, Karl (1944), 'Civildomens Innebörd.' SvJT 1944 s. 721–741

Olivecrona, Karl (1954), *Grunden och saken: ett bidrag till belysning av frågorna om ändring av talan och res iudicata i tvistemål*. Stockholm: Norstedts

Olivecrona, Karl (1960), *Rätt och dom*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Peczenik, Aleksander (1995), *Juridikens teori och metod: En introduktion till allmän rättslära*. Stockholm: Fritzes Förlag AB. Tillgänglig på <<https://books.lub.lu.se/catalog/view/108/115/1209>> (besökt 2023-08-02).

Sandgren, Claes (2004), 'Om teoribildning och rättsvetenskap'. JT 2004–05 NR 2

Sandgren, Claes (2005), 'Debatt: är rättsdogmatiken dogmatisk? Tidskrift for Rettsvitenskap, Vol. 118, nr 4–5, s. 648–656